4. Тогоева С. И. Особенности живого нового слова // Вестник ТвГУ. Серия «Филология». 2017. №4. С. 37 – 41.
5. Oxford Dictionary. URL: https:// public.oed.com/updates/.
6. The Global Language Monitor. URL: https:// languagemonitor.com/global-english/нравитсярise-and-fall-of-england-as-an-english-language-word-generator/.

O‘RTA OSIYONING QADIMGI VA O‘RTA ASRLARDAGI ALOQA-SAVDO YO‘LLARI: SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Tashbayev Asliddin Kumakovich
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali,
a_tashbayev@jbnuu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘rta Osiyoning qadimgi va o‘rta asrlardagi aloqa-savdo yo‘llari, ularning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Mintaqada dastlabki savdo yo‘llarining vujudga kelishi, Buyuk ipak yo‘lining shakllanishi va O‘rta Osiyoning ushbu xalqaro savdo tizimidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, ilk o‘rta asrlarda karvon yo‘llarining rivojlanishi, Samarqand, Buxoro, Choch, Farg‘ona, Xorazm va boshqa shaharlarning savdo-iqtisodiy hayotdagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Mo‘g‘ullar istilosining savdo yo‘llariga ta’siri hamda Amir Temur va temuriylar davrida xalqaro savdo va diplomatik aloqalarning qayta tiklanishi tarixiy manbalar asosida tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo, Buyuk ipak yo‘li, savdo yo‘llari, karvon yo‘llari, Samarqand, Buxoro, Choch, Farg‘ona, Xorazm, Movarounnahr, Temuriylar, xalqaro savdo.

O‘rta Osiyo qadimdan Sharq va G‘arbni bog‘lovchi muhim geografik hududlardan biri bo‘lib kelgan. Mintaqaning qulay geografik joylashuvi, daryo vodiylari, vohalari va tog‘ dovonlari orqali o‘tuvchi tabiiy yo‘llar qadimgi davrlardanoq turli hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning rivojlanishiga imkon yaratgan.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, O‘rta Osiyodagi eng qadimgi savdo yo‘llari miloddan avvalgi III–II ming yilliklardayoq shakllana boshlagan. Ushbu yo‘llar orqali nafaqat moddiy boyliklar, balki turli xalqlarning madaniy an’analari, texnologik tajribasi va g‘oyalari ham tarqalgan [1].

Qadimgi savdo yo‘llarining rivojlanishi natijasida O‘rta Osiyo hududida shaharlar va hunarmandchilik markazlari shakllanib, ular keyinchalik xalqaro savdo tizimining muhim bo‘g‘inlariga aylangan. Shu jihatdan O‘rta Osiyo tarixini aloqa-savdo yo‘llari tarixidan ajratib o‘rganish mumkin emas.

O‘rta Osiyoning qadimgi savdo yo‘llari, avvalo, tabiiy-geografik sharoit bilan bog‘liq holda shakllangan. Daryo vodiylari va vohalar aholi manzilgohlari o‘rtasidagi aloqalarda asosiy yo‘nalish vazifasini bajargan. Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon va Qashqadaryo havzalari qadimgi xo‘jalik va savdo aloqalarining muhim hududlari hisoblangan.

Tadqiqotchilar O‘rta Osiyoning janubiy hududlaridan Afg‘oniston, Eron, Hindiston va boshqa mamlakatlarga olib boruvchi qadimgi yo‘llar mavjud bo‘lganini qayd etadilar. Bu yo‘llar orqali metall buyumlar, qimmatbaho toshlar, hunarmandchilik mahsulotlari, chorvachilik va dehqonchilik mahsulotlari almashinuvi amalga oshirilgan [1; 2].

Miloddan avvalgi II ming yillikda O‘rta Osiyo va Hindiston o‘rtasidagi aloqalar ham ancha rivojlangan. Savdo munosabatlari bilan bir qatorda turli xalqlar o‘rtasida madaniy aloqalar ham kuchaygan [2]. Demak, qadimgi savdo yo‘llari faqat iqtisodiy manfaatlar bilan cheklanmay, sivilizatsiyalararo aloqalarning shakllanishiga ham xizmat qilgan.

Qadimgi savdo yo‘llarining keyingi taraqqiyoti natijasida tarixda Buyuk ipak yo‘li nomi bilan mashhur bo‘lgan ulkan xalqaro savdo va aloqa tizimi shakllandi. Mazkur yo‘l Xitoy, Markaziy Osiyo, Eron, Yaqin Sharq va O‘rta yer dengizi hududlarini o‘zaro bog‘lagan.

Buyuk ipak yo‘lining O‘rta Osiyo orqali o‘tgan tarmoqlari mintaqadagi shaharlarning iqtisodiy va siyosiy ahamiyatini yanada oshirdi. Samarqand, Buxoro, Choch, Farg‘ona, Termiz, Xorazm kabi markazlar savdo, hunarmandchilik va madaniy almashinuvning muhim nuqtalariga aylandi [3; 5].

E.V. Rtveladze tadqiqotlarida Buyuk ipak yo‘lining O‘rta Osiyo sivilizatsiyalari rivojidagi o‘rni keng yoritilgan. Uning ta’kidlashicha, savdo yo‘llari orqali nafaqat tovarlar, balki turli xalqlarning madaniy qadriyatlari, ilmiy bilimlari va texnologik tajribasi ham tarqalgan [3; 4].

O‘rta Osiyoning Buyuk ipak yo‘lidagi mavqei, avvalo, uning geografik joylashuvi bilan belgilanadi. Xitoydan g‘arbga yo‘l olgan karvonlar mintaqadagi voha va shaharlarda to‘xtab, keyingi manzil tomon harakatlangan. Shu sababli karvon yo‘llari bo‘yida savdo rastalari, bozorlar, rabotlar va karvonsaroylar rivojlangan.

Ilk o‘rta asrlarga kelib O‘rta Osiyoda shaharlar tizimi va savdo yo‘llari yanada rivojlandi. Choch, Farg‘ona, Sug‘d va Tohariston hududlari xalqaro savdo munosabatlarida muhim o‘rin egalladi.

Ayniqsa, Sug‘d savdogarlari Sharqiy Turkiston, Xitoy, Yettisuv va boshqa hududlar bilan faol savdo aloqalarini olib borgan. Bu jarayonda Samarqand va uning atrofidagi shaharlar muhim savdo markazlari sifatida shakllandi [4].

Choch hududida ham savdo va hunarmandchilikning rivojlanishi shahar madaniyatining taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatgan. Tadqiqotlarda ilk o‘rta asrlarda Chochning iqtisodiy va siyosiy mavqei, uning turli hududlarni bog‘lovchi yo‘llar tizimidagi o‘rni alohida qayd etiladi [10].

Farg‘ona vodiysi ham Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo aloqalarida muhim hudud bo‘lgan. Xitoy manbalarida Farg‘ona hududidagi shahar-davlatlar, ularning xo‘jaligi va tashqi aloqalari haqida ma’lumotlar uchraydi [6].

Shunday qilib, ilk o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo hududidagi savdo yo‘llari alohida yo‘nalishlardan iborat bo‘lishiga qaramay, ular umumiy xalqaro savdo tizimining tarkibiy qismini tashkil etgan.

IX–XIII asr boshlarida O‘rta Osiyoda savdo yo‘llarining geografiyasi yanada kengaydi. Islom dunyosining iqtisodiy va madaniy makoni kengayishi natijasida Movarounnahr, Xuroson va Xorazm o‘rtasidagi savdo aloqalari kuchaydi.

Bu davrda Buxoro, Samarqand, Marv, Xorazm va boshqa shaharlar yirik savdo markazlariga aylandi. Xorazm orqali Kaspiy dengizi bo‘ylariga, Sharqiy Yevropa hududlariga va boshqa yo‘nalishlarga chiqish imkoniyati mavjud bo‘lgan.

M.E. Masson tadqiqotlarida Mervdan Xorazm va Movarounnahrga olib boruvchi o‘rta asr savdo yo‘llari batafsil o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishlar mintaqaning turli iqtisodiy markazlarini o‘zaro bog‘lashda muhim ahamiyat kasb etgan [11].

Arab va fors manbalarida ham O‘rta Osiyoning shahar va savdo yo‘llari haqida qimmatli ma’lumotlar uchraydi. Mazkur manbalarda shaharlar o‘rtasidagi masofalar, yo‘llarning yo‘nalishi, bozorlar va iqtisodiy hayotga oid ma’lumotlar qayd etilgan [8].

Bu davrda karvonlar harakatini ta’minlovchi infratuzilma ham rivojlandi. Karvonsaroylar, rabotlar, quduqlar va qo‘nalg‘alar savdogarlar hamda yo‘lovchilar uchun xizmat qilgan. Natijada uzoq masofali savdo safarlarining muntazam amalga oshirilishi uchun sharoit yaratildi.

XIII asr boshlaridagi mo‘g‘ullar istilosi O‘rta Osiyoning siyosiy va iqtisodiy hayotiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Ko‘plab shaharlarning vayron qilinishi, aholining kamayishi va xo‘jalik tizimining izdan chiqishi savdo yo‘llarining faoliyatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Biroq mo‘g‘ullar hukmronligi o‘rnatilgach, keng hududlarning yagona siyosiy makonga birlashishi uzoq muddatda ayrim savdo yo‘llarining qayta tiklanishiga ham imkon yaratdi. Sharq va G‘arb o‘rtasidagi aloqalarning qayta jonlanishi natijasida karvon savdosi asta-sekin tiklana boshladi [12; 13].

Mo‘g‘ullar davrida xalqaro savdoning qayta faollashuvi O‘rta Osiyoni yana Sharq va G‘arb o‘rtasidagi muhim vositachi hududlardan biriga aylantirdi.

XIV asr oxiri – XV asrda Amir Temur va temuriylar davrida O‘rta Osiyoning xalqaro savdo va diplomatik aloqalari yangi bosqichga ko‘tarildi. Samarqand davlatning siyosiy markazi bo‘lish bilan birga, xalqaro savdo va madaniy aloqalarning yirik markaziga aylandi.

Amir Temur davlatining keng hududlarni qamrab olishi Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo yo‘llarining xavfsizligini ta’minlashga xizmat qildi. Savdo yo‘llari bo‘yida shaharlar, bozorlar va karvonsaroylarning rivojlanishiga e’tibor berildi.

“Temur tuzuklari”da mamlakatda savdo-sotiq, shaharlar taraqqiyoti va yo‘llarning ahamiyatiga doir qarashlar aks etgan [14]. Temuriylar davriga oid tarixiy manbalarda Samarqandga turli mamlakatlardan savdogarlar va elchilar kelgani, xalqaro aloqalarning kengaygani haqida ma’lumotlar mavjud [15].

Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla’i sa’dayn va majma’i bahrayn” asari temuriylar davrining siyosiy va diplomatik munosabatlarini o‘rganishda muhim manbalardan biridir [15]. Shuningdek, mazkur davrda Xitoy, Eron, Hindiston, Dashti Qipchoq va boshqa hududlar bilan aloqalarning rivojlanishi Samarqandning xalqaro ahamiyatini yanada oshirdi.

O‘rta Osiyoning qadimgi va o‘rta asrlardagi aloqa-savdo yo‘llari mintaqa tarixining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Qadimgi davrda shakllangan mahalliy va mintaqaviy yo‘llar keyinchalik Buyuk ipak yo‘lining tarkibiy qismlariga aylanib, Sharq va G‘arb o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarni ta’minlagan.

O‘rta Osiyoning geografik joylashuvi Samarqand, Buxoro, Choch, Farg‘ona, Xorazm, Termiz kabi shaharlarning savdo va madaniy markaz sifatida rivojlanishiga zamin yaratgan. Savdo yo‘llari orqali tovarlar bilan bir qatorda ilm-fan, texnologiya, madaniyat va turli xalqlarning tajribasi ham tarqalgan.

Mo‘g‘ullar istilosi savdo yo‘llari va shaharlar hayotiga jiddiy zarar yetkazgan bo‘lsa-da, keyingi davrlarda savdo aloqalari qayta tiklandi. Ayniqsa, Amir Temur va temuriylar davrida O‘rta Osiyoning xalqaro savdo va diplomatik munosabatlardagi mavqei yana yuksaldi.

Umuman olganda, O‘rta Osiyo hududidan o‘tgan qadimgi va o‘rta asr savdo yo‘llari nafaqat iqtisodiy munosabatlarni, balki sivilizatsiyalararo muloqot va madaniy almashinuvni ta’minlagan tarixiy makon sifatida katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shirinov T.Sh. Drevneyshie torgovыe puti Sredney Azii (III–II tыs. do n.e.) // Formirovanie i razvitie trass Velikogo Shelkovogo puti v sentralnoy Azii v drevnosti i srednevekove. – Tashkent: Fan, 1990. – S. 42–44.
2. Shirinov T.Sh. Svyazi Sredney Azii i Indiyskogo subkontinenta vo II tыsyacheletii do n.e. // Indiya i sentralnaya Aziya (doislamskiy period). – Tashkent, 2000. – S. 117–118.
3. Rtveladze E.V. Velikiy shelkovыy put. – Tashkent: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 1999. – 280 s.
4. Rtveladze E.V. sivilizatsii, gosudarstva, kulturы sentralnoy Azii. – Tashkent: UMED, 2005. – 288 s.
5. Kobzeva O.P. Velikiy shelkovыy put: istoriya i sovremennost. – Tashkent: Fan, 2005. – S. 6.
6. Bichurin N.Ya. (Iakinf). Sobranie svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevnie vremena. V trex chastyax. Ch. II. – Almatы: TOO «Jalыn Baspasы», 1998. – S. 151–158.
7. Xo‘jaev A. Buyuk ipak yo‘li: munosabatlar va taqdirlar. – Toshkent: O‘zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – B. 77–80.
8. Hudud ul-olam (Movarounnahr tavsifi) / Fors tilidan tarjima, so‘z boshi, izohlar va joy nomlari ko‘rsatkichi muallifi O. Bo‘riev. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – B. 21.
9. Kamaliddinov Sh.S. Istoricheskaya geografiya Yujnogo Sogda i Taxaristana. – Tashkent: Fan, 1996. – S. 47–48.
10. Buryakov Yu.F. K istorii rannesrednevekovogo Chacha // O‘zbekiston tarixi. – Toshkent, 2002. – № 3. – B. 10–20.
11. Masson M.Ye. Srednevekovыy torgovыy put iz Merva v Xorezm i v Maverannaxr (v predelax Turkmenskoy SSR) // Trudы YuTAKE. – Ashxabad: Turkmenistan, 1966. – T. 13. – S. 57–67, 75–129.

12. Bartold V.V. Turkestan v epoxu mongolskogo nashestviya // Sochineniya: v 9 t. – M.: Izd-vo vostochnoy literaturы, 1963. – T. I. – S. 209–210.

13. Baypakov K.M. Velikiy shelkovыy put i sudbы sivilizatsiy. – Almatы, 2006. – S. 14–20.

14. Temur tuzuklari / Forschadan A. Sog‘uniy va H. Karomatov tarjimasi. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1996. – B. 73.

15. Abdurazzoq Samarqandiy. Matlai sa’dayn va majmai bahrayn. 1405–1429 yillar voqealari / Fors tilidan tarjima, so‘zboshi va izohlar muallifi A. O‘rinboev. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008. – II jild. 1-qism. – 632 b.

16. A.Tashbayev. Ulov vositalaridan biri otlarning buyuk ipak yo 'li rivojidagi o'rni. International Journal of scientific and Applied Research, 2024. B. 487-490.

17. A.Tashbayev. Aloqa va savdo yo‘llarining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan g‘ildirakli transport vositalarining paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi xususida bazi mulohazalar. International Journal of scientific and Applied Research, 2024. B. 421-425.

18. A.Tashbayev. Ulov vositalaridan biri otlarning buyuk ipak yo‘li rivojidagi o‘rni. International Journal of scientific and Applied Research, 2024. B. 180-189.

VOLEYBOL SPORT TURINING INSON SALOMATLIGI VA JISMONIY RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

O‘zbek tili va ijtimoiy fanlar kafedrasi o‘qituvchilari

Sh. Nazarov, Sh. Fayzullayev

Annotatsiya. Ushbu maqolada voleybol sport turining shakllanishi va rivojlanishi, uning inson salomatligi, jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ta’siri hamda yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati yoritilgan. Voleybol jamoaviy sport turi sifatida insonda tezkorlik, chaqqonlik, kuch, chidamlilik va harakatlar koordinatsiyasini rivojlantirish bilan bir qatorda, jamoada ishlash, o‘zaro hamkorlik va mas’uliyat kabi ijtimoiy fazilatlarni shakllantiradi. Maqolada voleybol mashg‘ulotlarini ta’lim muassasalarida keng yo‘lga qo‘yishning ahamiyati ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: voleybol, sport, jismoniy tarbiya, sog‘lom turmush tarzi, jamoaviy sport, jismoniy rivojlanish, chaqqonlik, tezkorlik, chidamlilik.

Kirish

Bugungi kunda yosh avlodni jismonan sog‘lom, ma’nan yetuk va faol insonlar etib tarbiyalash jamiyatning muhim vazifalaridan biridir. Inson salomatligini mustahkamlash va jismoniy rivojlanishini ta’minlashda sportning o‘rni beqiyosdir. Sport turlari orasida voleybol o‘zining ommaviyligi, qiziqarliligi va jamoaviy xususiyati bilan alohida ajralib turadi.

Voleybol nafaqat jismoniy mashqlar majmuasi, balki insonning fikrlash qobiliyati, tezkor qaror qabul qilishi va jamoa bilan hamkorlikda harakat qilishini talab qiluvchi sport turidir. O‘yin davomida sportchi doimiy ravishda harakatda bo‘ladi, raqibning harakatlarini kuzatadi va vaziyatga mos ravishda qaror qabul qiladi. Shu sababli voleybol yoshlarning jismoniy sifatlari bilan birga, ularning irodaviy va psixologik xususiyatlarini ham rivojlantiradi.

Voleybol sport turining rivojlanishi